

Zahraniční politika jako sen a skutečnost

Radko Břach: Die Aussenpolitik der Tschechoslowakei zur Zeit der Regierung der nationalen Verständigung. Schriftenreihe des BIOS. Köln, B. 22. Nomos, Baden Baden 1992, 177 S.

Radko Břach dal svoji knihu do tisku v červnu 1991. Byl v tom kus odvahy, pustit se tak zčerstva do zpracování sotva ukončeného děje – dokonce možná ani ne ukončeného; co tu určuje periodizaci, je vlastně programová sebedefinice kabinetu, který se nazýval vládou „národního porozumění“. Ale stejní ministři, prezident a další „decision makers“ nesli svou politiku a své představy, ba sám politický způsob ještě celé roky dál. Z dnešního odstupu je už vidět, že jakési rozdíly mezi obdobími do června 1990 (ale spíše do podzimu 1990) a následujícím skutečně byly. A to i v ohledu zahraniční politiky, kde je nápadná neopakovatelná šance pro politiku, která nebyla nucena tolik k vnitropolitickým ohledům a kompromisům, jež s sebou nese „normální“ vláda demokratického státu. Oblast zahraniční politiky byla hýčkaná, takřka hájená, pohybovala se v říši nevšednosti a vracela se domů s vavříny. Byla pocífována potřeba zhojení národní hrdosti, projevů obdivu k nám, obnovy státní suverenity, otevření hranic a světa, příslibu lepší budoucnosti v mystické Evropě rovných. Stranicko-politická scéna se začala výrazněji strukturovat až po volbách, až na podzim se silněji ohlašovalo období problémů, které na jaře 1991 už mělo podobu silné nespokojenosti s vnitropolitickým a ekonomickým vývojem.¹ Zahraniční politika ale žila dále „chráněna“ a jaksi „svěřena“ do rukou lidem, o jejichž kompetenci se nepochybovalo. Až německá otázka a ovšem komplikace česko-slovenského vyrovnání otevřely dveře pro vnitropolitickou debatu také o otázkách zahraničních. Vše ostatní nemělo váhu.

Autor neměl pro svou práci minimální odstup, jehož se dostává snad dnes recenzentovi, což byla jistě pro *historika* Břacha nezvyklá věc. (Břach je autorem studií z dějin čs. zahraniční politiky. Viz zejména jeho dosud jen v samizdatu publikovanou knihu o Locarnu...)

Cíl své práce formuloval jako první informaci, přehled a reflexi o dramatickém období 200 dnů změn a událostí. Výslovně očekává, že později bude téma zpracováno znovu, hlouběji a kritičtěji. Je to tedy historikův výlet do oboru politologie mezinárodních vztahů. Snaha především informovat souvisí také s tím, že kniha je určena zahraničnímu publiku (vznikala v BIOS Köln na podzim 1990). V devíti střídavě pojatých kapitolách rekapituluje hlavní události a rysy čs. zahraniční politiky, desátá skicuje vývoj několika měsíců po volbách. Členění je chronologické a tematické zároveň. Taková byla ostatně i logika politiky, jejíž témata a praktické kroky šly za sebou v přirozeně navršeném sledu: duchovní a politická východiska nové elity; obnovení identity a suverenity státu, likvidace dosavadních mezinárodních pout, která svazovala Československo do blokové závislosti na SSSR; vztah k Německu a k Západu vůbec; nové sousedství středoevropských států a konečně naše „cesta do Evropy“ a její nová konstrukce. Jednu z kapitol, jakýsi exkurs, věnuje autor (okrajové) diskusi, v níž kritici vytýkali V. Havlovi a J. Dienstbierovi nerealistické ambice a amatérismus v zahraniční politice.

* * *

Základní duchovní východisko nové zahraniční politiky nachází Břach v prostředí disentu, v jeho preferenci univerzálních, nadnárodních, lidských, občanských a etických hledisek a cílů, v odmítání pragmatické politiky možného, v překonávání politických schémat a struktur. „Náš stát nemá žádnou státní ideologii,“ cituje Břach Havla, „jediná

idea, kterou by chtěl položit do základu své vnitřní a zahraniční politiky, je idea zachování lidských práv v nejširším slova smyslu a pokora před jedinečností lidského bytí.²

Mezi aktéry zahraničněpolitické hry vidí Břach vedle Havla a Dienstbiera mylně Dubčeka, jehož aktivní role byla však marginální, zato symbolická váha velká (což jsou dvě věci), a s ním i Jiřího Hájka, jemuž byla přidělena role podobná, ovšem ještě méně významná. Je důležité vědět, že v počátcích nové československé politiky byly symboly, znaky, stylizace rolí a sám projev, řeč nejen nově používanými nástroji, ale byla to politika *in se*. Kromě ní tu byly samozřejmě i další vrstvy politiky, politická praxe; některé byly důležité, ač méně nápadné nebo nedoceňované. Z lidí takto fungujících jmenuje Břach Dobrovského, ale přehlédl klíčovou roli J. Šedivého při nástupu nové zahraniční politiky a celé skupiny výrazných osobností, které šly do velvyslanckých míst. Ale právě tady, na úrovni *realizace* zahraniční politiky, zůstala bílá místa, buď podceňovaná, anebo na ně nebylo prostě dost sil. Proto se příliš nezměnil aparát ministerstva a některých velvyslanectví (dobové spory o tzv. lustraci jsou o něčem jiném), v tomto písku uvízly i některé dobré nápady a iniciativy. Kniha přehlédla i roli Havlova poradce S. Vondry a na druhé straně se nezabývá tím, co chybělo, nebo nebylo vnímáno jako zahraniční politika, např. aktivitou jiných ministerstev a institucí. V této věci chyběly autorovi prameny i odstup a těžko mu to lze vyčítat. Odkážme v této souvislosti na americký průzkum fungování zahraničněpolitické decize v Československu z roku 1991, jemuž se americký „drzým“ způsobem podařilo nahlédnout za oponu a strukturu rozhodovacích procesů poměrně přesně popsat.

Při zkoumání „klimatických změn“ (kapitola II) se podařilo Břachovi zachovat z té doby leccos už dávno zapomenutého. Tak i význam nového sebevědomí z převzetí moci vlastní silou, jako projevu půl století upírané suverenity. Důležitá byla percepce, ne tolik skutečnost, o níž se vedou a budou vést spory. Břach v této věci připomíná vnější okolnosti, zejména podstatně příznivé podmínky v okolí a zvláště v Gorbačovově SSSR.

Fixace na Sovětský svaz byla charakteristická pro všechny jeho sousedy, jak jinak. A také ovšem i pro celý Západ, pro něj ještě mnohem déle než pro nás. Historie odpoutávání Československa ze sovětského sevření (kapitola III) je poutavá, místy přímo dramatická a ve svém výsledku mimořádně (srovnáme-li souběžné procesy u sousedů) úspěšná: odsouzení intervence z roku 1968 a přechod od zvláštních k normálním bilaterálním vztahům, dohoda o odchodu sovětských vojsk (velmi nesnadné jednání), demontáž Varšavské smlouvy a RVHP. Tato jednání, zdá se, byla profesionálně vedena vynikajícím způsobem, který respektoval cílevědomý a energický postup a zároveň i hledisko širší než jen úzce národní. Čs. zahraniční politika byla přitom vedena přesvědčením, že je nepřipustné vylučovat SSSR z Evropy (s. 176). Dvě věci, o nichž se kniha nezmiňuje, by bylo možno dodat. První – problematika roku 1968, v níž propojení zahraniční politiky na vnitropolitický vývoj stejné otázky jakoby scházelo.³ Druhá – Dienstbierův plán, který nedotažen zůstal ztracenou šancí. Oba příklady se vztahují ke zmíněnému problému podceňovaného prostoru praktické politiky na nižších úrovních, kde uvízly i některé skvělé politické tahy. Zároveň se tím ilustruje další manko polistopadové politiky, totiž tendence jednotlivých předních hráčů hrát své sólové party. Vcelku souhra vycházela, někdy ale přece jen ne.

Německá otázka (kapitola IV) byla pro disidentskou (a nyní vládní) elitu věcí evropskou a československý nástup byl od Havlovy první zahraniční cesty impozantní, místy odvážný (omluva za odsun). Břach se zniňuje o úskalích, jimž se tu naše politika nevyhnula (chaos způsobený nerozlišováním právních, politických a morálních aspektů sude-toněmeckého problému, jakož i nepřipravenost na nižší expertní úrovni i ve veřejném mínění, což se projevilo nepříznivě znovu při vyjednávání smlouvy; s. 55–56). Ve věci německého sjednocení a jednání 4 + 2, jehož se Československo nezúčastnilo (nepozváno), říká Břach, že nelze naši zahraniční politice vytýkat, že na účasti netrvala. Sledovala dva dobře promyšlené cíle: jednak nechtěla mezinárodní jednání takové důležitosti zatřížít

prosazováním zájmů nižšího řádu (tj. národních), jednak chtěla všechny otevřené otázky řešit sebevědomě na bilaterální úrovni, bez patronizace mezinárodní (s. 71).

O takovémto pojetí by bylo možné vést spor (o tehdejší Králově kritice je v knize zmínka). Břach sám uvádí, že to předpokládalo vzájemnou důvěru partnerů. Dienstbier z této pozice nikdy neustoupil, Němci postupovali nakonec jinak. V daném případě se dá říci, že absolutizovaný princip se zvrátil ve svůj opak. Princip evropského řešení německé otázky byl námi opuštěn právě v takovýchto praktických krocích, přijali jsme předstírání, že nejde o ukončení druhé světové války a mírovou smlouvu, ztratili jsme tím možnost podílet se i v budoucnosti na formování evropsky přijatelného Německa. Byl v tom skryt paradox. Výsledek se pak ale několikrát reprodukoval; zvláště vyjednávání smlouvy bylo natolik bilaterálně zmenšeno, že jsme rezignovali i na koordinaci s Polskem, a dílčí problém sudetský hrozil přerůst přes hlavu. Minulým problémům není ještě dodnes konec. Nutno ovšem říci, že právě pro taková jednání, jako bylo 4 + 2, scházejí prameny, alespoň memoárové svědectví účastníků.

Vývoj středoevropské politiky (kapitola VI) v koncepcích Havlových a Dienstbierových je zajímavý sám o sobě i v autorově podání. Konstatuje se tu, že střední Evropa figurovala v několika rovinách úvah, jednak jako určení kulturně-politické a historické identity Československa, jako výraz antiblokové koncepce a překonání rozdělení Evropy na Východ a Západ, jako intelektuální apel, podnět k překonání stereotypu a kliše, jako snaha o příspěvek Středoevropanů evropské a světové kultuře a nakonec také jako obecný rámec pro československo-polsko-maďarskou koordinaci. Středoevropské úvahy se nestaly základem nového blokového uvažování a právě proto se jich mohla ujmout praktická zahraniční politika. Než k tomu začalo systematicky docházet, byly zaznamenány i neúspěchy a nešikovnosti (Bratislava).

Československý „návrát do Evropy“ (kapitola VIII) vycházel ve srovnání s Maďarskem a Polskem ze zadní pozice. ES uzavřela dohody s Maďarskem (1988) a Polskem (1989) a v rámci podpory 24 byly tyto země osvobozeny od řady omezení. I v dalších ohledech mělo Československo co dohánět, muselo se teprve kvalifikovat, zatímco maďarské a polské nároky byly již uznávány za legitimní. Jeho postup byl místy překotný, ale ve svém výsledku úspěšný; dohnalo na jaře 1990 zpoždění v jednání s ES, se skupinou 24, s ESVO, s Radou Evropy. Problém našeho vztahu k Evropě vidí Břach jako problém nové europeizace obou částí dosud rozděleného kontinentu, nejen Východu. Zdá se, že i národní hrdost vede autora ke konstatování (spolu s Hejdánkem)⁴ že tržní hospodářství a pluralitní demokracie nejsou pro Československo žádným objevem z konce dvacátého století, ale živou zkušeností dlouhé historie, v níž posledních 40 let představuje deviaci. „L'Europe...“ cituje Břach Mitterranda, „... va, comme on entre chez soi, rentrer dans son histoire et sa géographie.“⁵ (s. 130) Stržen tehdejší chvílí, vidí Břach Evropu jako úkol nedělitelný a nečleněný. Nestačí dohlédnout dál; Dobrovského ostré oddělování našeho prostoru od východnějšího Východu zdůrazňováním společenství hodnot (Holst), Vondrový soustředné kruhy (Delors) a praktická koordinace Visegrádské trojky jako akt oddělování, to vše přišlo až později. Stejně vidění provází i vstup Československa do bezpečnostních konstrukcí Evropy: vidět řešení v celoevropské unii je otázkou základní koncepce, eurooptimistické a progresistické, a tu sdílí Břach s tehdejší československou zahraniční politikou. Tato politika ale prošla dalším vývojem, který vedl ke známému zklamání Francouzů (Mitterrandova konfederace). Československé návrhy z jara 1990 narážely na námitky. Přijímán byl trend k institucionalizaci KBSE, diskutována byla role NATO a Varšavské smlouvy. Memorandum z dubna 1990 vidí věci ještě takto: „Československo vychází z toho, že by se evropská bezpečnost měla opírat o harmonii stávajících vojenských bloků, o evropské instituce a o helsinský proces.“ (s. 137) A na začátku roku byly československé iniciativy vnímány dokonce nedůvěřivě jako vytváření konkurenčních struktur vůči ZEU, ES, Radě Evropy atd. Návrhy z jara 1990 je třeba chápat (zejména v projektech Evropy) jako přetlak pozitivní sjednocovací ideje, potřeby

prosadit nové Československo a snahy překračovat hranice nejen blokového vidění světa, ale s ním i přijatých hranic pro aktivitu „velkých“ a „malých“ ve světové politice. Břach upozorňuje na politická, duchovní a symbolická hlediska, která převažují v tomto prvním polistopadovém období, od něhož se již praktičtější orientací a zájmem odlišuje období následující po volbách (s. 147).

Břach nakonec stručně shrnuje další vývoj zahraniční politiky po volbách. To je užitečné, protože mnohé kroky této politiky byly dotahovány ve druhé polovině roku 1990 a v roce následujícím – jako likvidace vojenských struktur Varšavské smlouvy a odchod sovětských vojsk z ČSFR, další sblížení zemí Trojky, modifikace představ o evropských strukturách, NATO atd. Zvláštní kredit, který si Československo listopadovou revolucí a následujícími chvílemi ve světě získalo, se postupně spotřebovával. Břach soudí, že byl spotřebován již na podzim 1990 a dává průchod své skepsi nad další stabilitou a osudem ČSFR. Konečně, z perspektivy roku 1991 už byly také vidět některé úspěchy stejně jako některé neúspěchy. Pozitiva: osamostatnění naší zahraniční politiky, moderní základní idea státu, aktivní diplomacie, která zařadila Československo do mezinárodního systému a struktur, bilaterální aktivita, iniciativa v politické a bezpečnostní architektuře Evropy, vůbec evropská dimenze čs. zahraniční politiky. Také způsob, jakým si poradila se sovětským problémem. Pasíva: některé počiny praktické politiky, která nedokázala vždy vyřešit rozpor mezi dlouhodobou orientací a krátkodobými potřebami, mezi principy a prospěchem, mezi morálkou a pragmatickou potřebou, mezi vizí a realitou. Břach ale hodnotí nejvýše, že přes nutné zreálnování čs. politiky hodnotový systém a principy zůstaly zachovány (s. 174).

* * *

Československá zahraniční politika jako koncept patří už dnes historii. Uvidíme, kolik a co z ní převezme politika česká a kolik slovenská. Co v zahraniční politice vyjadřoval Havel, Dienstbier a další, nebyla klasická politická hra zájmů (a bývá jim to také vyčítáno). Bylo to přenesení dlouholetého boje o člověka a občana, jak jej formulovali a prožívali na domácí půdě totalitního komunistického a sovětizovaného Československa, na mezinárodní kolbiště Evropy a světa.

Zdá se být jisté, že mezinárodní hra zájmů si neví a nebude vědět rady se zhroutením dosavadního světového řádu, s výbuchy nejrůznějších egoismů, v současnosti především brutálně nacionalistických. Jedním z myslitelných řešení problému lidského světa je právě projekt občanské společnosti – představitelné alespoň pro Evropu, tj. v kosmopolitní (tak jak je to slovo chápáno v 18. století) občanské společnosti, v níž se občané mísí, musí prokazovat alespoň minimum smyslu pro vzájemné pochopení a respekt, spolupracovat zvláště ve chvílích krize, nejen v momentech přírodních katastrof, ale i ekonomického kolapsu nebo politického výbuchu. Někteří pozorovatelé stále ještě vidí – tak jako naši „disidenti“ z roku 1990 – pomalý, neplánovaný, snad slepý a bolestný zrod nového politického „druhu“, evropského občana, jehož habitus je charakterizován evropskou občanskou sítí osobních kontaktů, konferencí, sociálních hnutí, politických stran, malého podnikání a velkých firem, ad hoc iniciativ, místních a regionálních fór, institucí atd.);⁶ Evropy občana jako společného prostoru pro společné hodnoty lidí žijících v národní rozmanitosti národních států decentralizovaných směrem dolů i do stran. Evropy decentralizované národně i regionálně a současně spojované supranacionálními institucemi, jako je Evropský parlament, Rada Evropy, Evropský soudní dvůr. Jde tu o proces devalvace role státu ve všech možných a myslitelných rovinách, také tedy suverenity národního státu, o proces, jenž tlačí na nacionální hnutí, strany, vlády a vůdce, aby přijali legitimitu soupeřících a různých se politických sil i v tak brizantních záležitostech, jako je „národní politika“ a řešení tzv. „národních konfliktů“.

Politika polistopadového Československa se pohybovala v tomto poli a odpovídala na

potřebu soudobé „demokratické imaginace“ (Keats), bez níž, dodejme, potřeba pragmatická zůstane neukojena. Probíhá-li skutečně takový proces, nezmění na něm nic ani únava z utopie, ani značná míra pravděpodobnosti, že v této chvíli není příznivá konstelace pro grandiózní projekty a vize.

Vlny násilí, etnických konfliktů, náboženského fundamentalismu v rozměru světovém a snad celá listina katastrof, které nás čekají, jsou právě nyní představitelnější cestou světa a Evropy, a jako by nás vyzývaly k politice reaktivní, sebestředné a pesimistické. I takto lze provozovat zahraniční politiku. Ve vztahu k polistopadové politice by to byl ale diskontinuitní protipól dekadentního konce století.

Pavel Seifler

---

¹ Viz Herzmann, J.: Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989–1991. In: Sociologický časopis, XXVIII, 2/1992, s. 178.

² Václav Havel v proslovu před americkým Kongresem 21. 2. 1990.

³ Při rozboru tehdejší partie se zdá, že bylo možné najít velmi výhodnou mezinárodně politickou variantu postupu. Podrobnější rozbor by byl zajímavý z mnoha hledisek.

⁴ Marktwirtschaft und pluralistische Demokratie sind für die Tschechoslowakei keine Entdeckungen vom Ende des zwanzigsten Jahrhunderts, sondern erlebte Erfahrungen einer langen Geschichte, in der die letzten vierzig Jahre eine Deviation darstellen.

⁵ Evropa se vrací do svých dějin a do své zeměpisné polohy tak, jako se člověk vrací domů.

⁶ Viz John Keane, Times Literary Supplement, Aug. 21, 1992.

⁷ Paradoxně zůstala polistopadová „lidová“ iluze, že jsme pro Západ důležití. Znamenali jsme něco svou aktivitou, tím, co jsme mohli nabídnout: představu stabilizačního prvku ve střední a východní Evropě pojeté regionálně – spolu s havlovským etickým idealismem. Nebyl žádný důvod, aby ES a NATO přijaly do svého klubu nezajímavé (nevýznamné) nástupce zajímavého předchůdce.